

СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ «ІНТЕРНАТ» СЕРГІЯ ЖАДАНА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 811.161.2'373.2 423

Вегеш А. І. Семантичне навантаження літературно-художніх антропонімів у романі «Інтернат» Сергія Жадана, 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів роману «Інтернат» С. Жадана, що відкриває можливості для подальших узагальнень у царині художньої ономастики, адже назви персонажів є вільною реалізацією творчого задуму письменника завдяки своїм виражальним можливостям, багатству стилістичних функцій. Виявлено не тільки особливості функціонування літературно-художніх антропонімів, але й розкрито внутрішню структуру найменувань. Предметом зацікавлення стали як власні назви, так і апелятиви, що деякою мірою характеризують другорядних героїв.

Ключові слова: апелятив, доонімне значення, літературно-художній антропонім, ономастика, персонаж, розмовний варіант.

Дослідження літературно-художніх антропонімів з творів Сергія Жадана вже не один раз ставало предметом нашого зацікавлення. Ми дослідили функціонування літературно-художніх антропонімів у його романах «Anarchy in the UKR», «Біг Мак», «Гімн демократичної молоді», «Депеш Мод» [4], «Ворошиловград» [3]. На разі в поле зору потрапив новий роман автора «Інтернат».

Останнім часом активно досліджується літературно-художня антропонімія сучасних авторів (праці Н. Бербер, Л. Зеленко, О. Лавер, Н. Лісняк, С. Панцьо, І. Скорук). Проте власні назви творів С. Жадана залишаються спорадично вивченим явищем.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що у сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх антропонімів прозових текстів відомих авторів. Тому, на наше переконання, ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів творів С. Жадана відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики, адже назви персонажів є вільною реалізацією творчого задуму письменника завдяки своїм виражальним можливостям, багатству стилістичних функцій.

Роман Сергія Жадана «Інтернат» – роман про страхіття війни, про понівечені людські долі, про вибір «свого орієнтування» на межі зіткнення. Роман, де превалує чорний колір біди, де головний герой опиняється в горнилі військових дій, де важливим є вижити, вистояти (не впасти духом), виконати місію, розставити пріоритети.

Частково, «Інтернат» саме про це, бо головний персонаж, який зі своїм крихітним життям раптом опинився посеред геополітичної арени, довго та болісно приходиться до тями, розуміючи, що «я тут ні до чого», «я ні за кого», «це не моя війна», «я просто живу своїм життям» – тут не працює.

Виглядає так, що головний персонаж (який не має зброї й перетинає пішки так звану

лінію фронту) поставлений в умови, коли він у цьому «харчовому ланцюжку» стає навіть слабшим від звичайних вуличних псів, опускається на саме дно беззахисності й безпорадності. Тож протягом усього тексту тебе (як і персонажів) переслідує відчуття «жахливого сну». При цьому, за три дні, протягом яких відбувається дія роману, літературні герої переживають не лише психологічне потрясіння, а й справжнє переродження. Паша (головний персонаж) перестає бути аморфним та безхребетним, нарешті розуміє, що від війни, яка точиться у тебе на подвір'ї неможливо дистанціюватись (навіть якщо вимкнути теленовини). Очевидно, це можна приміряти до кожного із нас, українців, а надто тих, хто «втомився від війни» [8].

Але наша мета – не розкривати сюжет, не характеризувати образ, а описати назви персонажів. Літературно-художні антропоніми, звичайно, відіграють важливу роль у романі. Наше завдання – проаналізувати літературно-художні антропоніми, на яких позначилось авторське експериментування, виявити особливості їх функціонування, розкрити внутрішню структуру найменувань. Варто зазначити, що у романі фігурує всього кілька літературно-художніх антропонімів, є низка апелятивних назв, що деякою мірою характеризують другорядних героїв.

Навантаження літературно-художніх антропонімів семантикою може відбуватися різними шляхами. Л. Белей виділяє три основні способи творення знімного значення літературно-художніх антропонімів: 1) через словесну авторську характеристику денотата-персонажа (енциклопедична характеристика); 2) через увиразнення базових конотацій (соціальної, національної, хронологічної, емоційно-експресивної) реального антропоніма в його літературно-художньому прототипі; 3) за рахунок повного або часткового відновлення доонімної семантики літературно-художнього антропоніма [1, с. 12].

Ми уже знаємо, що головного героя звати Пашею (Павлом). Йому 35 років, він учитель української мови, хоча українською розмовляє тільки на уроках. Він звичайний громадянин, маленька людина, така, як тисячі інших на Сході країни. У цьому випадку неабияку роль зіграло доонімне значення імені героя, яке дисонує з портретом його носія. Ім'я Павло у перекладі з латинської мови означає «малий» [10, с. 278]. Він малий не за ростом, а такий, який «позбавлений внутрішньої глибини» [5, с. 640]. Отже, це слово використовується у переносному і зневажливому значенні, про що й пише автор: *«Я з документом, – ображено відповідає Паша й відчуває, що ось-ось заплаче, і всі побачать, і сміятимуться, що ось цей – великий, здоровий, із бородою – стоїть і плаче»* [7, с. 68].

«Він заганає себе в утечу внутрішню – не дивиться новин, відмовляється покидати межі звичного місця мешкання, дотримуючись так би мовити нейтралітету, а, по суті, відчужуючись від усього, що по той бік його кокона, сплетеного зі страху перед вибором. Він – інвалід, до військової справи (передусім стрільби) непридатний унаслідок уродженої вади правої руки. Показово – поза уроками, на перервах і в побуті, Паша (його ім'я звучить у тексті винятково в іноземній формі) завжди переходив на російську; в одному діалозі (наприкінці твору) він навіть порівнює мову, яку викладає учням, із латиною (нею, мовляв, наживо тут не спілкуються, а це натякає на ще одну ознаку духового сирітства мешканців території-інтернату); коли ж невідомі люди, тим паче у військовій формі, запитували, чого (який предмет) він навчає, учитель боязко унікав відповіді, кажучи: «Усього потрохи» [6].

Головний герой, переборюючи страх, позбавляючись нерішучості, відправляється в дорогу за племінником. «І ця його подорож стає провідною ниткою сюжету. Його дорогу-мандрівку можна трактувати своєрідною прощеною, під час якої він мусить очиститися, спокутувати гріх «невтручальності», себто байдужості як захисної реакції на небезпеку», – зазначає Н. Данчишин [6].

Як бачимо, Паша вже не малий, він «росте». Тепер напрошуються асоціації з апостолом Павлом. Жаданові вдається актуалізувати й символічне значення імені Павло – «учитель», яке сформувалося в українській літературно-художній антропонімії на базі Нового Завіту.

Герой «Інтернату», шкільний учитель Пашка, еволюціонує.

Він крок за кроком починає брати на себе відповідальність: допомагає кільком жінкам вибратися з вокзалу, забирає з інтернату племінника, заносить пораненого бійця до лікарні і навіть трохи асистує хірургів при операції.

Еволюція Пашки не відбувається просто так, за помахом чарівної палички. Герой сягає того рівня розпачу, який можливий тільки на війні: «Нікого не шкода». Бо якщо почнеш жаліти в пер-

шу чергу себе і всіх навколо – серця й душі не вистачить, розклеїшся, впадеш у розкисле болото відлиги, ридатимеш, та так, зрештою, і сконаш, доки бродячі пси не роздеруть твоє тіло. Треба зібратися і йти далі, навіть коли ти не солдат, а всього лише шкільний вчитель, що рятує свого племінника.

І по мірі того, як сміливішим робиться сам Пашка – охоче йому допомагають люди: як от дідусь із села, що ризикнув підкинути вчителя і його племінника до траси [11].

У деяких безвихідних ситуаціях автор змальовує Пашу в темних кольорах, високого росту. *«Усі дивляться на Пашу, як на демона, що з'явився з темряви й порушив загальну тишу... Паша стоїть і відчуває, що всі дивляться саме на нього, чекають, що він скаже, про що важливе повідомить. Діти лякаються його великої темної постаті, жінок він теж напружує»* [7, с. 223]. Тепер первісне значення імені втрачено.

Крім розмовної назви Паша, фігурують звертання до героя на зразок Паш, Пал Іванич, що є звичними серед населення Донбасу, де відбуваються події. Учителі та учні називають його за іменем та іменем по батькові Павло Іванович.

Привертає увагу апелювання до називання іншого персонажа – малий. Малий – племінник Паші, якого мати-одиначка віддала в інтернат. Племінник має ім'я Саша, хоча в тексті роману ми фіксуємо частіше використання автором назви малий. *«Малий спить по-дитячому глибоко...»* [7, с. 221]; *«Малий до того ж навчався погано, поведився ще гірше...»* [7, с. 123]; *«...вони з малим якось надто жорстоко посварились»* [7, с. 124]; *«Малий обертається»* [7, с. 131]; *«Однак малий не відповідає»* [7, с. 132]; *«У спортзалі на Пашу вже чекає малий»* [7, с. 142]. Так, Саша малий, він неповнолітній, але, на відміну від Паші, він рішучий, вольовий, має свою точку зору, політично зорієнтований. Це підтверджує доонімне значення імені Саша (Олександр), що в перекладі з грецької мови означає «захисаю», «допомагаю», «чоловік», «мужчина» – захисник людей; мужній» [10, с. 260].

Якщо зміну в поведінці Паші диктують першовсім зовнішні чинники – люди та обставини, він занадто беземоційний, то у Саші навдивовижу твереза (доросла) оцінка ситуації [6]. *«Малий усе допитувався в Паші, за кого він, що робитиме, у кого стрілятиме. Паша, як завжди, неохоче відповідав, що його це не стосується, що його ніхто не влаштує, що він ні за кого». На це малий, цілком несподівано, видав щось на зразок того, що знати його не хоче, і що йому соромно, що його рідний дядя – просто рідкісний мудака»* [7, с. 124]. Тому помітним є неприйняття малим свого непуцящего дядька. Але в кінці роману малий зізнається: *«А ось я його люблю. Я знав, що він за мною приїде, не сумнівався»* [7, с. 330]. Паша дуже часто називає себе слабаком, оцінюючи пос-

тупки малого, його позицію. «Можливо думали так: малий ще зовсім малий, нічого не розуміє, підросте – подивимось. Але схоже, що малий усе розумів, усе чудово розумів. Він узагалі – розумний, він і тепер ось усе чудово розуміє і правильно все говорить» [7, с. 273].

Як бачимо, засобом вираження номінації може бути не лише антропонім, але й апелятив на позначення особи (замінник імені). До речі, таких замінників у «Інтернаті» С. Жадана є багато. Ми умовно зараховуємо їх до категорії прізвиськ, оскільки, з одного боку, вони повністю виконують функцію прізвиська і вживаються як стале іменування особи, а з іншого – такі ЛХА ще пишуться з малої літери. Наприклад, військових, які перевіряють документи, автор не називає звичними іменами, він їх нумерує: « – Хто такі? – говорить йому просто в потилицю перший» [7, с. 36]. «Другий і третій стають обабіч, аби перекрити можливі шляхи втечі» [7, с. 37]. «Четвертий визирає першому з-за плеча...» [7, с. 37].

Ми знаємо, що усі прізвиська персонажів у творах відіграють функцію характеристики носія. Вони можуть указувати на різні особливості. За зовнішнім виглядом та особливостями одягу іменованого героя цікаву назву отримує таксист, який, заробляючи гроші, перевозить і людей, і домовини. Автор називає його ігуаною («...і водій – у безрозмірній шкряпанці, потяганій і поламаний, так, ніби він у ній спить, ніби це його власна шкіра, схожий на стару ігуану в зоопарку. Здохне – навіть шкіру не здеруть, настільки витерлась. І картуз на голові в нього теж шкряпанний і теж витерттий, мов футбольний м'яч, яким довго грали на асфальті. Круглі риб'ячі очі, вуса, що прикривають рвану верхню губу... – У тебе бабки хоч є? – питає про всяк випадок ігуана, примружуючи око. Хоча воно все одно не примружується, пронизуючи Пашу: кругле, риб'яче, водянисте, як ранкове повітря» [7, с. 48 – 49]). Крім назви ігуана («Ігуана не витримує першим» [7, с. 53]; «злісно відповідає ігуана» [7, с. 54]; «Ігуана обережно підкочується» [7, с. 55]; «Ігуана мовчки рушає далі» [7, с. 56]; «ігуана порушує правила» [7, с. 59]), у тексті роману фігурує прикладка ігуана-таксист, яка характеризує персонажа ще й за професією («Але ігуана-таксист, схоже, цю дорогу знає, як власне тіло: де треба – почухає, де болить – натисне» [7, с. 52]).

Люди, які назвали себе черговими по вокзалу, теж не мають імен. Паша розрізняє їх по своєму: за віком – молодий, за зовнішнім виглядом (статурою) – приземкуватий («Першим іде приземкуватий, ніби натоптаний чимось, із жорстким волоссям і світлими, вигорілими на сонці очима. Схожий на начальника, але такого, колишнього, без підлеглих. ...А за ним іде другий, зовсім молодий, сопливий якийсь, із червоними, злими й припухлими очима» [7, с. 65]). Приземкуватий так і залишиться без імені («Приземкуватий

схрещує руки на грудях...» [7, с. 69]; «Приземкуватий багатозначно Perezирається з молодим» [7, с. 71]; «Але двері приземкуватий не відчиняє» [7, с. 73]), а молодий отримує ім'я Альоша («Десь за годину Альоша, – показує на молодого, – поведе групу через відстійник до окружної» [7, с. 72]). За словником українських імен І. Трійняка дізнаємося, що ім'я Альоша (Олексій) у перекладі з грецької мови означає «захисаю», «допомагаю» – захисник, помічник» [10, с. 264]. Насправді героєм допомагав приземкуватому виводити біженців з містечка, був його помічником, хоча робили вони це не безкоштовно. Дізнаємося також, що Альоша у найвідповідальніший момент втече, кине групу людей напризволяще. За словником сучасного українського сленгу Тетяни Кондратюк дізнаємося, що слово Альоша має два тлумачення: 1. Простакуватий хлопець. 2. Людина, що зробила дурницю [9, с. 47. («Перед ним стоїть Альоша: куртка зацеплена під горло, від чого голова його видається якоюсь пташиною, і погляд теж – як у пташки. Скажімо, у стерв'ятника» [7, с. 83]). Схожість із стерв'ятником не випадкова – вони з приземкуватим шукали жертви, наживалися на біді.

Прізвисько *молодий* отримує один із бійців ЗСУ, але автор називає його ще й пінгвіном, бійцем-пінгвіном («З-під намету виходить один із бійців – молодий, років двадцять, русявий, акуратний. ...Білий маскхалат, чорна пухка куртка. На пінгвіна схожий, думає Паша: чорний верх, білий низ» [7, с. 239]).

Так само за зовнішнім виглядом отримує назви російський солдат – сивий і лисоподібний («Високий, міцно збитий, спортивний. Ліва половина голови сива, від чого він схожий на арктичного лиса. І погляд у нього лисячий – хижий і недовірливий» [7, с. 79]; «Сивий повертається, свистом кличе пса» [с. 80]).

У групі людей, яку виводять з міста, лише кілька мають імена. Усі інші – апелятивні утворення: білявка – за кольором волосся («Білявка не витримує, дістає сигарету...» [7, с. 89]); дівчина з возиком – через предмет, з яким пересувалася («...тихо з темряви озивається дівчина з возиком» [7, с. 95]); копитонога – через «розтопані черевки» («Підбори перекошилися від часу, тож здаду здається, що жінка має пару копитець» [7, с. 84]; «Останньою залишається стояти копитонога» [7, с. 86]); старий, дівчинка-підліток – за віком («За ними якийсь старий тулить до себе, під полу пуховика, дівчинку-підлітка...» [7, с. 84]); жіночка в шубі – через одяг («Далі тягнеться жіночка в шубі, а крім шуби, в неї нічого й немає... схоже єдина родинна цінність – ця її шуба, ось вона її не скидає, зрослася з нею. На білку схожа, думає Паша» [7, с. 84]). Потім ми дізнаємося, що жіночку в шубі, копитоногу звать Вірою. Цікавим є те, що саме Віра – дівчина-повія – наділена таким промовистим іменем.

Ми зафіксували прізвисько бобер, так називався чоловік, що був в «облізлій шапці, на бобра схожий» («Ну, а толку? – запитує його бобер» [7, с. 264]). Крім цього назвиська, автор називає його ще й жовтозубим («Да мені до мотелю дійти, – говорить жовтозубий» [7, с. 264]).

Набагато частіше використовує С. Жадан заміники імен, які вказують на професію, називаючи колег Паші. Наприклад: директорка («У коридорі наткнувся на директорку – густий шар косметики, намальовані брови. Схожа на клоуна, який багато і довго п'є» [7, с. 82]); трудовик (вчитель трудового навчання), але поруч фігурує ім'я Вадік («При дітях наглядачем стоїть Вадік, трудовик...» [7, с. 179]); фізрук, що має ім'я та ім'я по батькові («...там Валера. Валерій Петрович. Фізрук» [7, с. 136]).

Привертає увагу прізвисько лікаря – уважаємий. Лікарів поважали завжди, у всі часи, адже вони лікують, дають надію на одужання, на життя. Паша сам так називає лікаря, заносючи пораненого до лікарні. («Лікар, розуміє, точно, лікар. – Ей! – кричить. – Ей! Уважаємий! Уважаємий озирється – і Паша аж заточується: білий лікарський халат залито кров'ю, і вигляд у нього – ну зовсім не уважаємий» [7, с. 312]). Лікар втомлений, вимотаний, вимазаний кров'ю, йодом, землею, але роботу свою виконує справно: оперує, допомагає пораненим бійцям, тому він – шанована людина (уважаємий). Вибір засобу номінації насамперед залежить від контексту, умов, ситуації, у якій перебуває іменованний персонаж. Якщо особа невідома оточенню, то здебільшого переважає апелювативна номінація.

Ми зафіксували цілу низку суржикових іменних варіантів: Аня, Вадік, Дімка, Саня та їх форм у ключному відмінку: Ань, Вась, Жень, Паш, Сань. Як бачимо, український іменник русифікувався завдяки експансії численних та досить популярних, російських з походження, роз-

мовних іменних варіантів, які «не лише не вписувалися у норми української літературної мови, а й витіснили питома українські їх відповідники» [2, с. 82].

Є у романі й імена з інших антропосистем. Пітером називає себе таємничий іноземний журналіст. («Звати його Пітером, так він і говорить – Пітер – доволі стерпною російською, не приховуючи, втім, акценту» [7, с. 27]). Він допомагає Паші потрапити за лінію фронту, а потім – повернутися назад, тобто його можна назвати провідником. Але ми знаємо, що у відповідальний момент цей провідник кидає Пашу, «розчиняється в повітрі». Одною із солдатів називають Гансом («Ганс, каже, перевір. Ганс бере й уважно водить червоними перемерзшими пальцями...» [7, с. 37]). Цікаво, що саме Ганс перевіряє документи Пітеру, як би один іноземець – іншому. Розлюченого солдата зі стану ворогів звати Рустем («Рустем лише звужує очі від ненависті й недовіри, скрипить зубами, але стримується, мовчить» [7, с. 248]). Можливо, це один із найманих чеченців. Поширеною стала традиція використання чужомовних іменних варіантів, тому у романі присутні герої, на називанні яких позначається експансія як західної, так і східної поп-культури. На жаль, маємо засилля суржикових та чужомовних іменних варіантів.

Звертаємо увагу на існування в одному романі різнопланових онімів та їх заміників. Автор зібрав їх до купи, як дітей збирають в інтернаті. А інтернат – замітник родини, дому. Не випадково С. Жадан так назвав роман. У нас уся держава – інтернат. Назва символічна.

Отже, дослідження літературно-художніх антропонімів у романі Сергія Жадана «Інтернат» сприяє розкриттю характерів персонажів, з'ясуванню їхніх соціальних ролей, показує ставлення автора та інших персонажів до іменованих осіб, відображає мовностилістичне багатство твору та майстерність письменника.

Література

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
3. Вегеш А. Назви літературних персонажів роману «Ворошиловград» Сергія Жадана. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 24. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзєндзелівського. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. С. 62 – 66.
4. Вегеш А. Ономастична територія Сергія Жадана. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 16. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. С. 74 – 78.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Данчишин Назар [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://artefact.org.ua/literature/v-internat-nikogo-ne-shkoda-retsenziya-na-roman-sergiya-zhadana.html>
7. Жадан Сергій. Інтернат Текст : роман. Чернівці : Меридіан Черновіч, 2017. 336 с.
8. Печеник Валерія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dyvys.info/2017/08/28/novyj-roman-sergiya-zhadana-internat-refleksiyi/>
9. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк]. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.

10. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/79859/Internat_vijna_tkhne_mokroju_psatynoju_Novyj_roman

Анастасія ВЕГЕШ

**СЕМАНТИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ АНТРОПОНИМОВ
РОМАНА «ИНТЕРНАТ» СЕРГЕЯ ЖАДАНА**

Аннотация. В статье осуществлён обстоятельный анализ литературно-художественных антропонимов в романе «Интернат» Сергея Жадана, что открывает возможности для дальнейших обобщений в области художественной ономастики, ведь названия персонажей являются свободной реализацией творческого замысла писателя благодаря своим выразительным возможностям, богатству стилистических функций. Выявлены не только особенности функционирования литературно-художественных антропонимов, но и раскрыты внутренняя структура наименований. Предметом заинтересованности стали как имена собственные, так и аппеллятивы, которые в некоторой степени характеризуют второстепенных героев.

Ключевые слова: аппеллятив, доонимное значение, литературно-художественный антропоним, ономастика, персонаж, разговорный вариант.

Anastasia VEHESH

**SEMANTIC LOADING OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL
“BOARDING SCHOOL” BY SERHIJ ZHADAN**

Resume. The article thoroughly analyzes the proper names of the literary heroes in the novel “Boarding School” by S. Zhadan, which opens up possibilities for further generalizations in the field of artistic onomastics, since the names of characters are a free realization of the creative idea of the writer due to its expressive capabilities and the richness of stylistic functions. Not only features of the functioning of proper names of the literary heroes are revealed, but also the internal structure of names is researched. The object of scientific interest were own names, as well as appellatives, which to some extent characterize secondary heroes.

Key words: appellative, pre-onym meaning, proper name of the literary hero, onomastics, character, spoken version.

Стаття надійшла до редакції 6 жовтня 2018 р.

© Вегеш А.І., 2018

Вегеш Анастасія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «УжНУ».